

ENGİN ERDEM

DR., ANKARA Ü. İLAHİYAT FAKÜLTESİ
erdem_engin@yahoo.com

Süleyman Hayri Bolay, *Türk Düşüncesinde Gezintiler*,
Ankara, Nobel Yay., 2007, IX+567.

Felsefî düşüncede belli bir mesafe kat etmiş, “felsefileşmiş medeniyet” kurmuş milletlerin düşünce tarihine bakıldığında, filozofların devraldıkları felsefi miras üzerine yeni fikirler ilave etmesiyle ilerleyen kesintisiz bir fikrî akışın mevcut olduğu görülmektedir. Antik Grek felsefesi ile başladığı kabul edilen batı felsefesinde, Orta Çağ Felsefesi ve Modern felsefeyle günümüze kadar gelen, canlı, diyalektik bir düşünce akışı mevcuttur. Bu felsefi süreklilik önceki filozofların birikiminin sonrakilere aktarılması ve sonrakilerin eleştiri ve katkılarının onlara eklenmesi ile gerçekleşmektedir. Batı felsefesine yönelik köklü eleştirileri ile tanınan Heidegger ve Nietzsche gibi filozoflar tenkit ettikleri batı felsefesi içinde mütalaa edilmiş ve bu geleneğin gelişmesine katkı sağlamışlardır. Yine, modern felsefe içinde değerlendirilen pek çok filozofun aslında klasik filozoflardan birinin çağdaş bir yorumcusu olduğunu söylemek pek ala mümkündür. Sözgelimi, Hegel Herakleitos’un; Heidegger Parmenides’in çağdaş bir yorumcusu olarak görülebilir. Bunlar gibi birçok örneğin mevcut olduğu batı felsefesi tarihini az çok bilenlerin malumudur. Whitehead, Batı felsefesinin Eflatun’a; Gallop, Eflatun’un felsefesinin ise Parmenides’e düşülen dipnotlardan ibaret olduğunu söylerken, bir anlamda batı düşüncesindeki bu sürekliliği vurgulamaktaydılar. Batı felsefesindeki bu süreklilik olgusu yüzyıllara uzanan tarih içinde biçimlenen karmaşık felsefi meselelerin haritasını çıkarabilme imkânı sağlamakta ve bu, entelektüel bir faaliyete girişecekleri hangi noktadan başlamaları gerektiği konusunda sıhhatli bir çerçeve sunmaktadır.

Felsefi meselelerin bağlamlarının oluşmuş olması, hangi filozofun hangi görüşü niçin savunduğunun veya tenkit ettiğinin bilinmesi, felsefi çalışmaların daha etkin ve verimli şekilde sürdürülmesine imkân sağlamaktadır.

Buna mukabil İslam felsefesinin seyrine bakıldığında, Gazali öncesi filozoflar ve bu filozofların felsefi görüşleri hakkında hatırı sayılır malumat bulunmasına karşılık, İslam düşüncesinin özellikle Gazali sonrasında nasıl bir mecrada ilerlediğinin, bu dönemdeki filozofların hangi meseleleri tartıştığı ve bu tartışmaların ne tür bir süreklilik içinde geliştiğinin anlaşılmasına imkân sağlayacak yeterli çalışmalar mevcut değildir. Mevzi bir kısım kıymetli çalışmalar sayılmazsa bu dönem felsefi düşünce bakımından adeta karanlık, kapalı bir zaman dilimi olarak telakki edilmektedir. İslam düşüncesinin seyri hakkındaki bu yanlış algı, Selçuklular ve Osmanlı devletini de içine alan bir döneme karşılık geldiği için, böyle bir değerlendirme dolaylı olarak Türk düşüncesinin mevcudiyeti konusundaki belli şüphe ve önyargılara da kaynaklık etmektedir. Ancak, son dönemde giderek sayısı artan “müteahhirun/muhakkikun” dönemini inceleyen nitelikli çalışmalar, Gazali’nin – ki kendisi de Selçuklu devleti bünyesinde ilmi faaliyetlerini yürütmüştür- filozofları küfürle itham etmesinin İslam’da düşünceyi dondurduğu, felsefi düşüncenin terk edilmesine sebep olduğu yönündeki yaygın oryantalist ön yargıyı daha fazla tartışılmalı hale getirmektedir. Bu çalışmalar, ayrıca, Osmanlı tarihini salt gaza ve harp tarihi olarak okumanın ne kadar yanlış ve yüzeysel bir anlayış olduğunu da göstermektedir.

İslam düşüncesinin gelişim seyrine bakıldığında, esasen, Türklerin İslam medeniyetine katılması ile birlikte felsefi düşüncede bir hareketlilik ve canlanmanın yaşandığı görülmektedir. Şaban T. Duralı’nın söylediği gibi, tıpkı Almanlar’ın, Fransız ve İngiliz felsefi düşüncesi ile biçimlenen Avrupa medeniyetine sonradan eklenmesine karşılık bu kültürün koruyucusu ve taşıyıcısı olmaları gibi Türkler de sahip oldukları maddi ve manevi taze güçle sonradan dâhil oldukları İslam düşüncesinin gelişimine büyük katkı sağlamış ve pek çok felsefi meseleye önemli açılımlar getirmişlerdir. Türk felsefi düşüncesinin belli başlı simalarının eserlerine bakıldığında bu tespitin ne kadar büyük bir hakikat payı taşıdığı daha iyi anlaşılmaktadır. Sözgelimi, Osmanlı devletinin ilk medresesinin baş müderrisi olan Davud el-Kayserî, sûfî düşünür İbn Arabî’nin en büyük şârihlerinden biri olmanın yanı sıra zaman felsefesi konusunda Aristo, Eflatun ve İbn Sina gibi filozofları tenkit ederek yeni bir zaman teorisi geliştirmiş, böyle bir zaman anlayışının benzeri batı felsefesinde yüzyıllar sonra ancak Newton tarafından ortaya konmuştur. Yine Fatih Sultan Mehmet sadece İstanbul’u fetheden bir padişah değil aynı zamanda İslam metafiziğinin en üst tartışmalarının

gerçekleştiği Tehâfüt geleneğinin diriltilmesine bizzat öncülük etmiş ve onun teşvikiyle Hocazade ve Ali Tusi'nin kaleme aldığı Tehafütler köklü bir düşünce ve tartışma geleneğinin ihya edilmesini sağlamıştır. Kanûnî zamanında Şeyhülislam olan KemalPaşazâde, yazdığı Hâşiye ile Tehâfüt tartışmasına katıldığı gibi özellikle varlık ve zihin felsefesi konusunda müstakil eserler kaleme almıştır. Benzer biçimde, Kant ile muasır bir düşünür olan Gelenbevî, devraldığı felsefi birikimi tahlili ve tenkidi bir yolla incelemiş, mantık, mantık felsefesi, ontoloji ve kelim konularında son derece özgün görüşler ortaya koymuştur. Türk düşüncesi konusunda etraflı çalışmalar yapanların malumu olduğu üzere, burada zikredilenler Türk düşüncesi denilince akla ilk gelen isimlerdir ve sadece bir fikir verme amacını taşımaktadır.

Türk düşüncesinin en önemli karakteristiklerinden birisi, klasik İslam düşüncesinin meselelerin tahlili ve tahkiki bir yolla gelişmesine ve fikrî bir süreklilik içerisinde ilerlemesine zemin oluşturmasıdır. Osmanlı yüksek öğretiminde okutulan temel metinler arasında yer alan el-Mevâkif, el-Makâsîd, Tecridil-Kelâm gibi eserler ve bunların şerh ve hâşiyelerinde tartışılan temel meseleler incelendiğinde, daha önce filozoflar ve kelimcilerin çoğu kez ayrı ayrı ele aldığı konuların ortak bir zeminde işlendiği, felsefe ile kelâmın iç içe girdiği, günümüzde felsefi teoloji (philosophical theology) olarak adlandırılan yeni bir düşünce ve tartışma tarzının ortaya çıktığı görülmektedir. Bu eserlerin ana çerçevesini oluşturan “Genel Konular” (Umur-ı Amme) adlı bölümlerinde işlenen varlık, mahiyet, varlık-mahiyet ilişkisi, yokluk, yokluk'un bir şey olup olmadığı, mahiyetlerin yaratıl(ma)mışlığı, imkân, zorunluluk, imkânsızlık gibi ontolojik, metafizik ve mantiki meselelere ve bu konular el alınırken atıfta bulunulan filozoflar ve tartışmalara bakıldığında, Türk felsefi düşüncesinde, Antik Grek Felsefesi ve klasik İslam felsefesine ait birçok kavram ve sorunun özellikle kelâmî tartışmalar bağlamında yeniden üretildiği, zengin felsefi bir içerik kazandığı görülmektedir. Dolayısıyla, objektif, bütünlüklü bir felsefe tarihi yazmak isteyenlerin karşı karşıya olduğu mesele, Türk düşüncesi diye bir şeyin mevcudiyetinden daha ziyade, böylesine güçlü entelektüel bir gelenekle nasıl ve hangi yolla irtibat kurulabileceği sorunudur.

İşte, Süleyman Hayri Bolay'ın neşrettiği *Türk düşüncesinde Gezintiler* adlı eser, Türk düşüncesinin hem klasik hem de modern dönemine ışık tutan, araştırmacılara yol gösteren önemli bir çalışma. Eser, Bolay'ın Türk Düşüncesi hakkında uzun yıllar içinde kaleme aldığı makaleleri, yaptığı söyleşileri ve belli düşünürler üzerine hazırladığı özel dosyaları kapsamaktadır. Bolay, birinci bölümde, Türk Düşüncesinin mahiyeti, İslamiyet ile

ilişkisi, Türk tefekkürünün yeniden inşası için lazım gelen zihniyet değişiminin nasıl olması gerektiği konusundaki görüş ve önerilerini ortaya koymaktadır. Yazar, “Sultan Alparslan’dan Cevdet Paşa’ya Doğru Bir Gezinti” başlığını taşıyan ikinci bölümde, okuyucuyu, Yunus Emre’den, Ahmet Cevdet Paşa’ya, Hacı Bektaş Velî’den Şeyh Eşref’e varıncaya kadar, önde gelen birçok klasik Türk düşünürünün fikir dünyasında bir yolculuğa davet etmektedir. Bu bölümde yer alan yazılardan her biri ayrı mütalaa edilmeyi hak edecek özelliktedir. Ancak bunlardan özellikle bir tanesine, diğer yazıların da daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacağı düşüncesiyle dikkati çekmek istiyoruz. Günümüz batı felsefesinde felsefi bir metnin nasıl okunması ve yazılması gerektiği konusunda çok zengin bir literatür mevcuttur. Daha ziyade yöntem bilgisini içeren bu eserler felsefeyle meşgul olanlara, felsefi etkinliği en verimli biçimde gerçekleştirme imkânı sağlamayı amaçlamaktadır. Türk düşünce tarihinde yöntem meselesini konu edinen “Âdâb-ı Munâzara” adlı çok güçlü bir geleneğin bulunduğu bilinmektedir. İlk örneğini Şemsuddin es-Semerkandî’nin ortaya koyduğu bu eserlerde tartışma metodolojisinin nasıl yapılması gerektiği işlenmektedir. Ancak bir metnin nasıl okunacağı ve çözümleneceğini içeren müstakil bir çalışma ile ilk defa Müneccim Başî Ahmed Dede’nin “Adab-ı Mutalaa” adlı risalesinde karşılaşılıyor. Bolay’ın gün yüzüne çıkardığı bu çalışmada, bir metni okumanın esasları konusunda son derece özgün görüş ve öneriler yer almaktadır. Okuyucuya, *Türk düşüncesinde Gezintiler*’e bu yazıyı okuyarak başlamanın isabetli bir tercih olabileceğini hatırlatmak yerinde olacaktır. “Çağdaş Türk Düşünürleri Arasında Gezintiler” başlıklı son bölümde ise, Ziya Gökalp, Hilmi Ziya Ülken ve Yahya Kemal Beyatlı’nın fikir dünyalarını inceleyen müstakil dosyaların yanı sıra, Bolay’ın, Ahmed Hamdi Akseki, Peyâmî Safa, Kemal Tahir, Bediüzzaman, Nurettin Topçu, Erol Güngör ve Necati Öner gibi çağdaş Türk düşünürleri hakkındaki inceleme ve değerlendirmelerini içeren yazılar yer almaktadır. Bu bölümdeki yazılar yakın dönem Türk düşüncesine, bizatihi kendisi bu döneme tanıklık etmiş çağdaş bir düşünürün penceresinden bakma fırsatı vermektedir. Bolay, Ziya Gökalp Dosyası’nda, düşünürün felsefe ve din anlayışının yanı sıra, ömrünün son döneminde benimsediği, yeterince bilinmeyen veya görmezden gelinen görüşleri hakkında da bilgi vermektedir. Bu manada, “Gökalp’in Müsavat (Eşitlik) Anlayışı” başlıklı makale, Gökalp’in, ırkların eşitliği, kadın-erkek eşitliği ve milletlerin kardeşliği konusundaki görüşlerini ihtiva etmesi bakımından önem arz etmektedir. Hilmi Ziya Ülken Dosyası, Ülken’in fikir dünyasını, çok yakın bir talebesinin kişisel gözlem, izlenim ve hatıraları ile daha yakından tanıma imkânı sağlamaktadır. Yine, Yahya Kemal Beyatlı Dosyası’nda, Yahya

Kemal'in din anlayışı, hayat tecrübesi ile din tasavvuru arasındaki münasebet ve dinin, kendi fikir ve sanat hayatı üzerindeki yansımaları hakkında etraflı bilgiler verilmektedir. Özetle, *Türk düşüncesinde Gezintiler*, okuyucuya, ömrünü batı felsefesini olduğu kadar Türk düşüncesini de derinlemesine kavramaya adanmış, bu konularda yaptığı çalışmalarla çağdaş Türk düşüncesinde haklı bir yer edinmiş usta bir fikir tarihçisinin rehberliğinde Türk tefekkür tarihinin belli başlı temsilcilerini ve onların görüşlerini tanıma-bilme imkânı sunan, ihmal edilmemesi gereken bir eser.